

Drama maghiară romantică pe scenă – Csongor și Tünde de Vörösmarty Mihály

În lucrare am examinat spectacolele de teatru bazate pe drama romantică *Csongor și Tünde* care au avut loc în teatrele naționale din Pesta și Cluj în perioada 1879-1941. Am cercetat în detaliu premiera și spectacolul din Cluj, acordând mare atenție antecedentelor, respectiv spectacolelor ulterioare. Cercetarea s-a axat pe trei întrebări: când, de ce și cum a fost adaptată pe scenă *Csongor și Tünde*? Ce l-a determinat pe Paulay Ede, regizorul primului spectacol în alegerea acestei piese, aceasta fiind inclusă pentru prima oară în programul teatrului în 1879, cu 50 de ani după apariție. De ce ocazii sunt legate spectacolele? Ce principii regizorale și dramaturgice l-au ghidat pe Paulay Ede în adaptarea scenică? Cum au influențat deciziile sale conștiente și creative ulterioarele tradiții ale regizării dramei? Pe parcursul cercetării am aplicat metoda reconstrucției spectacolelor elaborată de Székely György și Kerényi Ferenc. Am descris și am analizat toate elementele spectacolelor realizate: textul generat pe parcursul muncii dramaturgice, decorurile, costumele, efectele sonore și de lumină, muzica de fundal. Impactul asupra publicului a fost studiat cu ajutorul știrilor apărute în mass-media contemporană. Plasarea creației scenice într-un context istoric-cultural a necesitat folosirea rezultatelor semiografice ale altor discipline științifice – istorie, istorie culturală, etnologie și antropologie.

Premiera piesei *Csongor și Tünde* nu a fost rezultatul solicitării scenei sau a publicului, ci a fost prezentat din respect față de autor și operă. Rareori fusese prezentată ca o performanță de gală sau prin implicarea unui context social și cultural-politic mai larg și nu s-a bucurat de succes comercial. Inițial, piesa a fost prezentată cu ocazia comemorărilor legate de Vörösmarty sau prin cadrul festivităților asociate, mai mult sau mai puțin, cu serbările familiei imperiale.

La 1 decembrie 1879, cu ocazia aniversării a 79 de ani de la nașterea lui Vörösmarty și a celor 50 de ani de la apariția dramei, în Teatrul Național din Pesta au sărbătorit cu premiera piesei *Csongor*. Începând cu anii '50 ai secolului XIX, Teatrul Național a sărbătorit timp de aproape o jumătate de secol aniversările Vörösmarty. Posteritatea și-a prezentat omagiile față de poet, dramaturg și critic de teatru pentru arta dramatică națională, crearea literaturii dramatice maghiare și a lucrărilor dramaturgice de specialitate într-o epocă în care eforturile teatrale ale iluminismului și ale anilor de reformă triumfaseră deja. Nu este întâmplător că începând cu secolul XX și până în prezent înființarea Teatrului Național a fost și este sărbătorită cu această dramă: în 1937, cu ocazia aniversării celor 100 de ani de la înființarea teatrului, piesa a fost

prezentată pe scenă în regia lui Németh Antal, în 1962, la aniversarea a 125 de ani de existență piesa a fost regizată de Marton Endre, iar în 2012, cu ocazia aniversării de 175 de ani, piesa va fi adaptată pe scenă sub tutelarea lui Tengely Gábor. Opera a fost considerată ca fiind un poem dramatic demn de citit deja în secolul XIX. Paulay Ede a inclus opera în program sub egida construirii teoretice a teatrului, în demersul literar de elită – cu scopul prezervării lingvistice și al reproducerii de etică. Principiile sale regizorale sunt reflectate în rapoartele preliminare din mass-media, precum și în soluțiile etice ale scenariului. Datorită caracteristicilor și a universalității sale, drama are potențialul unei impresionante adaptabilități pe scenă, fapt pentru care a reprezentat o alegere ideală și democratică pentru publicul multietnic și multicultural al Monarhiei. *Csongor* părea să fie o operă ușor de înțeles pe scară largă, indiferent de cultura generală sau de identitatea națională și culturală. Puterea poveștii de dragoste, care avea o natură transfrontalieră, este de fapt o exprimare a unei idei pacifiste, pe care Németh Antal o considera ca fiind o analogie fertilă chiar și după destrămarea monarhiei, atât în 1937 cât și în 1941.

Textul prescurtat pe baza principiilor dramaturgice ale lui Gyulai Pál, dar și scenariul erau diferiți în mod semnificativ de spațialitatea și temporalitatea, respectiv atmosfera de bază a textului și a indicațiilor originale. Opera a fost scrisă într-o perioadă în care trupa maghiară de teatru încă nu avuse un teatru de piatră permanent, actorii erau nevoiți să-și facă meseria în diferite locații și să-și împartă scena cu trupe germane. Drama a fost adaptată pe scenă 50 de ani mai târziu, în epoca de aur a Teatrului Național. Prosperitatea economică a dualismului a influențat cultura, inclusiv arta teatrală. Astfel, spectacolul realizat nu a avut loc în acel spațiu simplu și plat în care copacul fermecat era un fenomen miraculos. În cazul lui Vörösmarty reprezentarea peisajului este proiecția vizuală a conținutului filosofic al dramei – o imagine a insecurității existențiale și a pustietății sufletești. Paulay a fost primul reprezentant important din Ungaria al istoricismului maghiar și al ideilor răspândite de trupa de la Meiningen: s-a străduit să adapteze pe scenă atât piese maghiare, cât și cele din literatura universală într-un mod cât mai spectaculos și dinamic. Producțiile sale eclectice au fost dominate de spații labirintice, reprezentări realiste ale mediului urban, trape, structuri aeriene, numeroase și dinamice scene de mulțime, elemente decorative și costume orientale. Activitatea dramatică s-a axat pe simplitatea și claritatea structurii basmului, însă finalul operei a pierdut din conținutul ontologic și filosofic: îndrăgostiții nu au rămas singuri, deoarece întregul personal a mărșăluit pe scenă, finalul cuprinzând elemente decorative, balet și efecte de lumină, creând astfel un deznodământ fericit.

Pe parcursul ulterioarelor adaptări scenice ale dramei, aceste deliberate decizii dramaturgice au direcționat în mod inevitabil acest caz singular de *Zauberposse*, creat la începutul secolului XIX, spre basm.

Scopul cercetării a fost plasarea dramei *Csongor și Tünde* în contextul programelor naționale, precum și identificarea elementelor stilistice și de gen. Rezultatele cercetării au demonstrat efectele a trei genuri: așa-numitul *Zauberposse*, care la începutul secolului XIX a fost încă prezent pe scenile trupelor germane și maghiare, piesa folclorică, care era o versiune a acestuia, dar lipsită de elemente magice, respectiv opereta neoromantică. Aceste genuri muzicale, care în secolul XIX s-au bucurat de o mare popularitate, au avut în comun două elemente esențiale: o structură specifică basmelor, care deseori conținea o poveste de dragoste și avea un deznodământ fericit, precum și piesele muzicale.

Zauberposse a ajuns în Ungaria de la scenile vieneze, versiunile acestuia în limba germană au fost vizionate cu mare probabilitate de către Vörösmarty în Teatrul German din Pesta. Acest tip de dramă a transmis valorile civice prin combinarea elementelor reale cu cele supranaturale, în care componentele specifice basmelor au reprezentat instrumentul moralizării – complicarea acțiunii și încheierea conflictului au fost soluționate de intervenția unor ființe supranaturale. Cadrul specific al versiunilor maghiare ale acestor piese germane au fost oferite de „poveștile Árgirus”. Conform interpretării antropologice-teatrale a vodevilului, povestea îndrăgostiților simbolizează menținerea ordinului social și natural, conflictul dramatic fiind reprezentat de conflictul dintre tineri și vârstnici, de adulter, de infidelitate – adică crime comise împotriva iubirii. Vodevilul este rezultatul demascării constante a suprafeței, a aparențelor. *Csongor și Tünde* se leagă de *Zauberposse* prin structura sa dihotomică și prin personaje.

Piesa folclorică este definit de literatura de specialitate ca fiind o versiune lipsită de elementele magice care sunt prezente în *Zauberposse*. Versiunile inițiale (înainte de 1848) au fost cunoscute sub denumirea de dramă socială, deoarece au transmis, în mod mai mult sau mai puțin evident, mesaje extrem de liberale din punct de vedere politic. În acea perioadă a vorbit poporului despre popor, definindu-i pe oameni pe baza valorilor morale, și nu pe baza identității materiale. Astfel, piesa folclorică a ilustrat divizarea socială, fiind posibilă atât apariția mediului urban, cât și a celui rural. După 1848 această formă a piesei folclorice a servit conservarea valorilor timp de aproape un deceniu. În anii 1870 genul a început să învioreze din nou, însă în loc de aspectele sociale a încercat să ilustreze problemele vieții private, facilitând astfel propria

dispariție într-un mod prematur. Viața poporului a fost prezentată publicului metropolitan într-un mod idealizat, ca fiind ceva exotic, cântecele populare și cele de artă devenind elemente specifice. La începutul secolului XX acest gen și-a pierdut actualitatea, locul acestuia fiind luat de opereta neoromantică, unul dintre cele mai cunoscute și de succes exemple fiind *János vitéz* de Kacsóh Pongrác. În cataloagele teatrelor *Csongor* se află în categoria pieselor folclorice. Caracteristicile și costumele personajelor secundare, finalul fericit al poveștii de dragoste, împrejurimile casei lui Mirigy, precum și muzica compusă de Erkel Gyula situează drama în această categorie.

Cu un an după premiera spectacolului, pe afișul de teatru apare deja numele lui Allaga Géza, unul dintre primii compozitori de operetă. Structura de poveste, decorurile, antecedentele scenice, relațiile scenice cu *Visul unei nopți de vară*, respectiv cu *Gólyakirály*, iar în cazul lui Ivánfi cu *János vitéz* o plasează mai aproape de opereta neoromantică. Opereta este o comedie muzicală de origini franceze, aceasta fiind extrem de atractivă datorită dansului, textului simplu și distractiv, muzicii melodice și captivante, decorurilor și costumelor spectaculoase. Popularitatea operetei a fost sporită de întorsătura poveștii, care, în mod similar cu piesele folclorice, a exprimat dorințe și s-a încheiat cu satisfacția morală tipică poveștilor.

Artiștii au trebuit să dea dovadă de un grad înalt de pregătire teatrală și muzicală. Cu toate acestea este surprinzător faptul că de-a lungul istoriei performanțelor piesei *Csongor*, rolurile principale nu au fost interpretate de către celebri eroi dramatici sau de primadone, ci de tinerii și promițătorii actori ai trupei. Deja la începutul secolului XX afișele de teatru promovau spectacolul ca fiind pentru tineret. Piesa era o alegere adecvată din perspectiva întineririi trupei și a programului, precum și din punctul de vedere al unui public educat și al formării profesionale a actorilor. În timpul premierei basmele păreau a fi depășite, având în vedere triumful artei teatrale de la sfârșitul secolului XIX, în epoca teatrului realist burghez. *Csongor* nu putea să exprime nici în stil și nici în conținut problemele sociale, gusturile, sentimentele și modul de gândire al clasei de mijloc din mediul urban. În primul rând a ajuns pe scenă datorită respectului față de autor și operă.

Pe lângă maturarea educației actorilor și a publicului, *Csongor* reprezintă o perioadă de tranziție atât în viața lui Vörösmarty, cât și în cea a artei teatrale naționale. Dacă teatrul este interpretat ca o artă a vizualității, atunci drama clasică a lui Vörösmarty legitimează apariția unor noi genuri teatrale, precum și transformarea programelor și a canonului teatral. Acest lucru

explică evoluția genului dramatic, adică acel drum pe care l-a parcurs de-a lungul istoriei adaptărilor sale scenice, începând cu Zauberposse, trecând prin etapa piesei folclorice și a operetei, ajungând în final la basm prezentat pe scenă.

CUVINTE CHEIE: drama romantică, reprezentație scenică, premieră, aniversarea lui zilei de naștere a lui Vörösmarty Mihály, Teatru Național Maghiar, elemente scenice, Zauberposse, piesă folclorică, basm scenic, historism, meinigenism, recepția scenică, istoria genurilor de teatru, istoria cultului, teatru și public, teatru realist, semilogia teatrului, antropologia teatrului, libretto, afiș de teatru

CUPRINS

Introducere	5
I. Baze de metodologie	
I.1. Tradiția internațională a reconstrucției spectacolelor de teatru	13
I.1.1. Surse și interpretării	15
I.2. Evoluția în Ungaria a istoriei recepției teatrale	18
I.3. Acces metodologic la istoria recepției teatrale a dramei <i>Csongor și Tünde</i>	20
II. Teatru, public, repertoriu în Regatul Maghiar al secolului al XIX-lea	
II.1.1. Acces general la viața teatrală a Romantismului	24
II.1.2. Compoziția publicului	25
II.1.3. Genuri teatrale cu muzică: operetă, operă, farsă cu muzică	28
II.2.1. Farsă feerică și/sau piesă folclorică – despre genul dramei <i>Csongor și Tünde</i>	30
II.2.2. Definiția piesei folclorice	36
II.2.3. Opereta neoromantică	38
II.2.4. <i>Csongor și Tünde</i> la limita genurilor teatrale	39
III. Premiera absolută	
III.1. <i>Visul unei nopți de vară</i> – ca și precedent	45
III.1.1. Pregătiri pentru <i>Visul unei nopți de vară</i>	47
III.1.2. Parcursul spectacolului	49
III.1.3. Recepția spectacolului	52
III.2. Realizarea premierei dramei <i>Csongor și Tünde</i>	54
III.2.1. Contextul național și internațional de istorie a teatrului al premierei	56
III.2.2. Regizorul	57
III.2.3. Compozitorul și coreograful: Erkel Gyula și Campilli Frigyes	59
III.2.4. Actorii	61

III.2.5. Pregătirea premierei – dramaturgia dramei <i>Csongor și Tünde</i>	64
III.2.6. Spectacolul realizat	69
IV. Tentativă de reconstrucție: premiera dramei <i>Csongor și Tünde</i> la Cluj, 1881	83
IV.1.1. Ocazia spectacolului	84
IV.1.2. Livretul – crearea și folosirea acestuia	88
IV.2.1. Scenografia epocii	91
IV.2.1.1. Port aristocratic: „mente” și „atilla”	93
IV.2.1.2. Costumul de damă	97
IV.2.1.3. Port popular	98
IV.2.1.4. Costumurile operetelor	100
IV.2.2. Scenografia premierei dramei <i>Csongor și Tünde</i>	101
IV.2.2.1. Paralelism scenografic – <i>A gólyakalifa</i>	113
IV.2.3. Recepția spectacolului	118
V. Perspective – <i>Premieră în Teatrul Național</i>	122
VI. Concluzii	133
VII. Bibliografie	138
VII.1. Izvoare	138
VII.2. Bibliografie de specialitate	140
VIII. Bază de date	146
VIII.1. Premieră ale spectacolului <i>Csongor și Tünde</i> în Teatrul Național din Budapesta	146
VIII.2. Premieră ale spectacolului <i>Csongor și Tünde</i> în Teatrul Național din Cluj	148
VIII.3. Livretele spectacolelor <i>Csongor și Tünde</i> din Teatrul Național din Budapesta	

BIBLIOGRAFIE

- Aston, Elaine—Savona, George: *Theatre as Sign System*, Routledge: London and New York, 1991
- Balassa Iván (főszerk.): *Magyar néprajz IV.*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1997
- Barthes, Roland: *Elements of Semiology*, London: Cape, 1967
- Barthes, Roland: Literature and Signification In: *Critical Essays*, Evanston: Northwestern University Press, 1972, 261-79.
- Bayer József: *A magyar drámairodalom története I-II.*, Magyar Tudományos Akadémia, 1897
- Uó: *Shakespeare drámái hazánkban*, Budapest, Kisfaludy-Társ., 1909
- Bentley, Eric: *A dráma élete*, Jelenkor, Pécs, 2005.
- Berzeviczy Albert: A természetfeletti elem Shakespeare színműveiben, Budapest:Franklin Ny., 1910.
- Carlson, Marvin: *Theories of the theatre*, Cornell UP, Ithaca and London, 1984.
- Cseh Gizella, *A népszínmű tündöklése és bukása*, Zempléni Múzsza, 2009 / 4 (36.), 38-49.
- De Marinis, Marco: A néző dramaturgiája In: *Critikai Lapok* 1985 / 10.
- De Marinis, Marco: *The Semiotics of Performance*, Bloomington, Indiana University Press
- De Marinis, Marco: Történelem és történetírás. In: *Színházzemiográfia. Az angol és olasz reneszánsz dráma és színház ikonográfiája és szemiotikája*, Szerk. Demcsák Katalin—Kiss Attila Atilla, JATE Press, Szeged, 1999, 45-87.
- Dobra Judit: Tündér szűz leány, Tündér Ilona és Erdély (Az *Árgirus-história* mint történeti allegória) In: szerk. Gábor Csilla – Luffy Katalain – Sipos Gábor: *Erdély reneszánsza I.*, EME, Kolozsvár, 2009, 161-168.
- Egyed Emese (szerk.): *Álmodónk*, Vörösmarty, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2001
- Egyed Emese (szerk.): *Theátrumi könyvecske. Színházi zsebkönyvek és szerepük a régió színházi kultúrájában*. Scientia, Kolozsvár 2002
- Elam, Keir: *The Semiotics of Theatre and Drama*, London:Methuen, 1980.

- Elsaesser, Thomas –Wedel, Michael: *A second life: German cinema's first decades*, Amsterdam UP, 1996, 194. p.
- Esslin, Martin: *A dráma vetületei*, JATE Press, Szeged, 1998.
- Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története*. Kolozsvár : Jubileumi Rendező Biz., 1897.
- Fischer-Lichte, Erika: *A dráma története*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2001.
- Gajdó Tamás: *A színháztörténet-írás módszerei*, Veszprémi Egy.Ny., Veszprém, 1997
- Gillespie, Gerald (ed.): *Romantic Drama*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia, 1994.
- Gyáni Gábor: *A modern város történeti dilemmái*, Csokonai, Debrecen, 1995.
- Gyáni Gábor—Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Osiris, Bp., 1998.
- Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélés*, Napvilág, Bp., 2000
- Uő: *Posztmodern kánon*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2003.
- Gyapay László: Kölcsey és a Csongor és Tünde In: *Szavaink tükörélete. Beney Zsuzsa köszöntése*, szerk. Forgács Anita, Bíbor Kiadó, Miskolc, 169-180.
- Gyarmati Zsolt: *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*, KOMP-PRESS—Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2005.
- Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*, Budapest: Franklin Társulat, 1900.
- Hoffmann, Hilmar: *'Und die Fahne führt uns in die Ewigkeit'. Propaganda im NS-Film.*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a.M. 1988, 102-117. p.
- Hont—Staud (szerk.): *A színház világtörténete 1-2.*, Gondolat, Bp., 1986
- Horváth Károly—Lukácsy Sándor—Szörényi László (szerk.): *“Ragyognak tettei...” Tanulmányok Vörösmartyról*, Székesfehérvár, 1975
- Ipolyi Arnold: Tündérek In: *Az ősi magyar hitvilág*, szerk. Diószegi Vilmos, Gondolat, 1971, 167.o.
- Janovics Jenő: *A Farkas-utcai színház*, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Bp.
- Kékesi Kun Árpád: *A rendezés színháza*, Osiris, Bp, 2007
- Kerényi Ferenc: A tündérbohózáttól a népszínműig In: *Mesterség és alkotás : tanulmányok a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalmáról*, szerk. Mezei Márta és Weber Antal, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1972, 320-21.

- Kerényi Ferenc: *A színjátéktípusok történeti leírásának elmélete és gyakorlata : Hamlet-előadások hazánkban 1790-1840*, Magyar Színházi Intézet, Budapest, 1975
- Kerényi Ferenc (szerk.) *A Nemzeti Színház 150 éve*, szerk. Kerényi Ferenc, Gondolat, Bp., 1987.
- Kerényi Ferenc: A polgári színházszervezet kialakulása In: *Kettős kötődés. Az Osztrák-Magyar Monarchia (1867-1918) (Encyclopaedia Humana Hungarica 08.)*
<http://mek.niif.hu/01900/01905/html/index4.html>
- Kerényi Ferenc: *A régi magyar színpadon 1790-1849*, Magvető, Bp., 1981.
- Kerényi Ferenc: Komparatiztika és színháztörténet In: Gajdó Tamás: *A színháztörténet-írás módszerei*, Veszprémi Egy.Ny., Veszprém, 1997, 133-141.
- Keresztury Dezső: *A magyar opera- és balettszcenika*, Magvető, Bp., 1975.
- Kincses Károly: *A színház, a fénykép*, MSZL—OszM, Bp., 1990
- Kiss Ernő: *Shakespeare és Vörösmarty*, MShT 1911, IV. 16-50.
- Koller, Ann Marie: *The Theatre Duke. Georg II. of Saxe-Meiningen and the German Stage*, Stanford UP, Stanford, 1984.
- Koltay Tamás: *Az ember tragédiája a színpadon*, Kelenföld Kiadó, 1990
- Kowzan, Tadeusz: The Sign in the Theatre In: *Diogenes*, 1968 / 61. 52-80.
- Madácsy Piroska—Bene Kálmán (szerk.): *Vörösmarty és kora*, Bába, Szeged, 2001.
- Mályuszné Császár Edit: *Adatok a magyar rendezés első évtizedeihez*, Színháztudományi Intézet, Budapest, 1962;
- Uő: Adatok a magyar rendezés történetéhez a XIX. Század második felében, Színháztudományi Intézet, Bp., 1963; Uő: Molnár György, a rendező, Színháztudományi Intézet, 1964
- Mullin, Donald C.: *The Development of the Playhouse*, California University Press, Berkley and Los Angeles, 1970.
- Négyesy László *Poétika olvasmányokkal : középiskolák 6. oszt. számára*, Budapest : Lampel- Wodianer Ny., 1901.
- Németh Antal: *A Bánk bán száz éve a színpadon*, Budapest Székesfőváros, Bp., 1935
- Németh Antal: A Csongor és Tünde első színre alkalmazása. In: *Pap Károly emlékkönyve*. Szerk: Péterffy László, Lehotai Pál Könyvnyomdája, Debrecen, 1939, 304-316.

- Németh Antal: *Az ember tragédiája a színpadon*, Budapest Székesfőváros, Budapest, 1933 Előbbre
- Németh Lajos: A historizmusról In: *A historizmus művészete Magyarországon*, szerk. Zádor Anna, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Bp., 1993, 11-20.
- Nicolini Eugenia: *Az érzelmes tündérajáték*, Budapest: Neuwald Illés utódai, 1912.
- Pavis, Patrice: Theatre Analysis: Some Questions and Questionnaire In: *New Theatre Quarterly* 1985 / 1 (2), 208-12.
- Pavis, Patrice: *Előadáselemzés*, Balassi, Bp., 2003.
- Pór Anna: Az aranyhajú Tündér Ilona. In: Uő: *Balog István és a 19. század elejének népies színjátéka*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974,93.
- Pukánszky Kádár Jolán: A színészettörténet tudományos rendszerének kialakulása és a magyar színészet története In: *Budapesti Szemle*, 56. évf. 210. köt., 608. sz.,1928, 136-147.
- Uő: *A budai és a pesti német színészet története 1812-ig* (1914);
- Uő: *A pesti és a budai német színészet története 1812-től 1847-ig* (1923);
- Uő: *A magyar népszínmű bécsi gyökerei* (1930);
- Uő: *Geschichte des deutschen Theaters in Ungarn* (München, 1933);
- Uő: *A Nemzeti Színház százéves története I–II.* (1938–1940);
- Uő: *Német és osztrák bábjáték* (1955);
- Uő: *A drámaíró Csokonai* (1956);
- Uő: *A színpalak között* (1967, Hegedűs Gézával és Staud Gézával);
- Uő: *A Budai Népszínház története* (1979);
- Uő: *Iratok a Nemzeti Színház történetéhez* (1988).
- Purchla, Jacek (ed.): *Theatre Architecture of the Late 19th Century in Central Europe*, International Cultural Centre, Cracow, 1993.;
- Beyond Everydayness – Theatre Architecture In Central Europe*. Národní divadlo, Prága, 2011.
- Riedl Frigyes (szerk.) *Poetika és poetikai olvasókönyv*, Budapest, Lampel- Wodianer Ny., 1889
- Schöpflin Aladár: *Magyar színművészeti lexikon I-IV.*, Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, Bp., 1931.

- Solt Andor: *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772--1826)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970
- Staud Géza: *Az orientalizmus a magyar romantikában*, Budapest: Sárkány ny., 1931.
- Staud Géza: *Dramaturgiai vázlatok*, Népszava, Bp., 1945.
- Staud Géza *A magyar színháztörténet forrásai I-III.*, Színháztudományi Intézet, Bp., 1962-1963.
- Staud Géza: *A Csongor és Tünde a színpadon*. In: „Ragyognak tettei...” Tanulmányok Vörösmartyról. Szerkesztette Horváth Károly, Lukácsy Sándor és Szörényi László. Székesfehérvár, 1975, 217-238.
- Szabó Júlia—Széphelyi F. György: *Művészet Magyarországon 1830-1870*, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, Bp., 1981.
- Székely György (szerk.): *Paulay Ede írásaiból*, Magyar Színházi Intézet, Budapest, 1988, 201-205.
- Székely György (szerk.): *Magyar színházművészeti lexikon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Székely György (szerk.): *Magyar színháztörténet 1790-1873*, , Akadémiai Kiadó, Bp, 1990.
- Székely—Gajdó (szerk.): *Magyar színháztörténet 1873-1920*, Magyar Könyvklub—OSZMI, Bp, 2001
- Szigligeti Ede, *A dráma és válfajai*, Budapest : Kisfaludy-Társ., 1874.
- Trombitás Gyula: *Vörösmarty dramaturgiája*, Budapest: Attila ny., 1913.
- Turnau, Irena: *History of Dress in Central and Eastern Europe from the Sixteenth to the Eighteenth Century*, Institute of the History of the Material Culture Polish Academy of Sciences, Warsaw, 1991.
- Ubersfeld, Anne: *Termenii cheie ai analizei teatrului*, Institutul European, Iași, 1999
- Ungvári Zrínyi Ildikó: *A látott lét dramaturgiája*, Mentor, 2000
- Uő: *Bevezetés a színházantropológiába*, Marosvásárhely, Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem, 2006
- Uő: Tér és látvány: a város színháza In: *Apertúra*, 2006 tavasz
<http://www.apertura.hu/2006/tavasz/ungvari/>
- Uő: Tér-kép In: *Korunk* 3. folyam, 20. évf. 1. sz. 2009 január

Várad Antal: *Jelmeztan: a különféle nemzetek ruházatának roved leírása, a történeti fejlődés alapján*. Kretschmar A., Falke J. és Racinet nyomán, az Orsz. Színészeti Tanoda növendékeinek használatára, Budapest:Nagel, 1884

Várszegi Tibor: Miért van szükség színházzemiotikára? In: *Ellenfény* 2000/1-2.

Vértesy Jenő: *A magyar romantikus dráma*, MTA, Bp., 1913.

Visky András: A színházteoretikus mint theórosz In: *Symbolon* 2005 / 2, 5-16.

Visky András: A távolságból egység – értekezés a módszerről In: *Studia Univrsitatis Babes-Bolyai Dramatica*, 2007 / 2, 3-15.

Vörösmarty Mihály összes művei 9., szerk. Horváth Károly és Tóth Dezső, Akadémiai Kiadó, Bp., 1989

Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*, szerk. Kerényi Ferenc, Ikon, 1992

Zoltán József: *A barokk Pest-Buda élete*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 1963